

Δημήτρης Κιτσούλης και Ολυμπία Τσαρουχά, «Εισαγωγή»
(για το έργο *Στάθης*)

Ο ανώνυμος *Στάθης*, ο [Κατζούρμπος](#) (ή *Κατζάραπος*) του Γεώργιου Χορτάτση και ο [Φορτουνάτος](#) του Μάρκου-Αντώνιου Φόσκολου αποτελούν τις τρεις σωζόμενες αστικές κωμωδίες του κρητικού θεάτρου. Τα έργα αυτά δεν αντιπροσωπεύουν το σύνολο της κρητικής κωμωδιογραφίας, που, όπως συνάγεται από διάφορες ιστορικές μαρτυρίες, περιελάμβανε περισσότερα έργα (χαμένα σήμερα) και έπαιξε κεντρικό ρόλο στην ψυχαγωγία του πληθυσμού των αστικών κέντρων της βενετοκρατούμενης Κρήτης, με τις τακτικές παραστάσεις –ακόμα και ιταλικών κωμωδιών– ιδιαίτερα την περίοδο των Αποκριών (Vincent 1997, 125-126). Η μακρόχρονη βενετική κατοχή της Κρήτης (1211-1669) δικαιολογεί απόλυτα τη σύνδεση των έργων αυτών με την αντίστοιχη ιταλική παραγωγή του 16ου και 17ου αιώνα, περίοδο κατά την οποία χρονολογείται το κρητικό δραματολόγιο. Πιο συγκεκριμένα, οι τρεις κρητικές κωμωδίες, τόσο ως προς τη δομή τους όσο και ως προς την υπόθεση και τα πρόσωπα, αποδεδειγμένα αναπαράγουν μοτίβα, συμβάσεις και τεχνικές της λόγιας ιταλικής κωμωδίας, της *commedia erudita*. Ο άλλος κλάδος της ιταλικής αναγεννησιακής κωμωδίας, η λαϊκή και ιδιαίτερα δημοφιλής *commedia dell' arte*, δεν φαίνεται να έχει επηρεάσει τους κρητικούς συγγραφείς, ενώ και η παλιότερη σύνδεση με τη λεγόμενη βενετική κωμωδία¹ έχει πειστικά αναιρεθεί (για όλα τα παραπάνω βλ. Vincent 1997, 137-141). Πάντως, σε αντίθεση με τις σύγχρονες τους κρητικές τραγωδίες, δεν έχουν ανακαλυφθεί συγκεκριμένα ιταλικά πρότυπα για τις κωμωδίες, οι οποίες, παρά τις εμφανείς ομοιότητές τους, είναι τρία πολύ διαφορετικά έργα.

Το κείμενο διαθέτει ισχυρή παράδοση, καθώς σώζεται σ' ένα μόνο χειρόγραφο, τον περίφημο Νανιανό κώδικα της Μαρκιανής Βιβλιοθήκης της Βενετίας. Δυστυχώς, η παράδοση αυτή είναι και εξαιρετικά προβληματική, αφού παραδίδει ένα άτιτλο και άγνωστης πατρότητας κείμενο· το κυριότερο, ωστόσο, είναι ότι αποτελεί μια αρκετά συνεπτυγμένη επτανησιακή

¹ Συνήθως τοποθετείται ανάμεσα στα δύο προηγούμενα είδη. Γενικά, παρουσιάζει απλουστευμένη πλοκή και δείχνει προτίμηση σε χαρακτήρες με τυπικά γνωρίσματα μιας περιοχής (π.χ. Πάδοβα). Ακόμη, οι συγγραφείς της προτιμούν τον πολυδιαλεκτισμό, δηλαδή τη χρήση διάφορων γλωσσικών ιδιωμάτων.

διασκευή του πρωτότυπου κειμένου (Πούχγερ 2007, 2067), με αρκετά χάσματα τα οποία εντόπισαν στην πορεία πολλοί από τους μελετητές (π.χ. Αλεξίου 1954· Μανούσακας 1954· Βασιλείου 1974), συμβάλλοντας έτσι στην καλύτερη –στο μέτρο του δυνατού– κατανόησή του. Φαίνεται ότι η σύμπτυξη αυτή οφείλεται σε κάποιον ηθοποιό ή θιασάρχη που, βρίσκοντας την κωμωδία πολύ εκτενή για τις παραστάσεις του, περιέκοψε από αυτήν ορισμένες σκηνές, χωρίς όμως να προσέξει να μη διαταράξει την ομαλή παρακολούθηση της υπόθεσης. Στη μεταγενέστερη αυτή επεξεργασία και την αφαίρεση των σκηνών οφείλεται ασφαλώς και ο αριθμός των τριών πράξεων αντί των καθιερωμένων πέντε, σύμφωνα με τις συμβάσεις της [νεοκλασικής](#) δραματουργίας.

Το έργο εξέδωσε πρώτος ο [Κωνσταντίνος Σάθας](#), αρχικά σε αυτοτελή έκδοση το 1878, η οποία όμως ουσιαστικά αποτελούσε μέρος του μνημειώδους για την εποχή του *Κρητικού Θεάτρου*, που εκδόθηκε ως ένας τόμος την αμέσως επόμενη χρονιά (1879) και παρουσίασε στο κοινό άγνωστα μέχρι τότε κρητικά θεατρικά κείμενα, ανάμεσα σε αυτά και τον *Στάθη*. Η έκδοσή του, η οποία προτιμήθηκε για τους σκοπούς της παρούσας ανθολόγησης επειδή δεν απαιτούνταν εξασφάλιση πνευματικών δικαιωμάτων, δεν ήταν ικανοποιητική και προκάλεσε πληθώρα φιλολογικών διορθώσεων (Πούχγερ 2007, 2067-2068), τις οποίες έλαβε υπόψη του ο ανώνυμος εκδότης του κειμένου στο περιοδικό *Θέατρο* το 1962. Ακολούθησε η κριτική έκδοση από την ιταλίδα νεοελληνίστρια Lidia Martini (1976), στην οποία επίσης έχουν προταθεί φιλολογικές διορθώσεις, ενώ έχουν διατυπωθεί και αρνητικές κρίσεις για τις απόψεις της σχετικά με διάφορα γραμματολογικά προβλήματα. Τέλος, πολύ πρόσφατα το κείμενο εξέδωσε και η Rosemary Bancroft-Marcus (2013): η έκδοσή της παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον, όχι μόνο ως η τελευταία προσθήκη στη μακροχρόνια προσπάθεια για την πληρέστερη δυνατή αποκατάσταση του προβληματικού κειμένου αλλά και για δύο επιπρόσθετους λόγους: α) η αγγλική μετάφρασή του συμβάλλει στη γνωριμία ενός ευρύτερου κοινού με το κείμενο, β) διαφοροποιείται από τις προηγούμενες, καθώς δεν αποτελεί αυτοτελή έκδοση/δημοσίευση, αλλά εντάσσεται σε έναν τόμο που περιέχει το συνολικό σώμα της σωζόμενης δραματικής παραγωγής του «πατέρα του νεοελληνικού θεάτρου», Γεώργιου Χορτάση, στον οποίο η μελετήτρια αποδίδει και την ανώνυμα παραδομένη κωμωδία.

Εκτός από την πατρότητα (βλ. και παρακάτω), η χρονολόγηση του έργου αποτελεί ένα ζήτημα στο οποίο οι απόψεις των μελετητών είναι αρκετά αποκλίνουσες· οι εξωτερικές ενδείξεις, που θα βοηθούσαν πολύ προς αυτήν την κατεύθυνση, λείπουν, επομένως όλοι στηρίζονται σε εσωτερικές ενδείξεις του κειμένου. Οι παλιότερες απόψεις πριμοδοτούσαν μια όψιμη τοποθέτηση στον 17ο αιώνα, είτε στο β' μισό του, στο πλαίσιο του βενετοτουρκικού πολέμου (Σάθας 1879, κ'), είτε στο α' μισό του, πριν την έναρξη του πολέμου (Μανούσακας 1947). Αντιθέτως, τα νεότερα πορίσματα της έρευνας τοποθετούν τον *Στάθη* στα τέλη του 16ου αιώνα (Ευαγγελάτος 1974· Αλεξίου 1988). Σύμφωνα με τη μελετήτρια και εκδότρια του έργου Lidia Martini, η συγγραφή του έπεται εκείνη του *Γύπαρη*,² δηλαδή περίπου μετά το 1602, επειδή ο πρόλογος της κωμωδίας αντιστοιχεί στον μονόλογο του Έρωτα που αντλείται από το ποιμενικό δράμα. Η ίδια, εξάλλου, με κριτήριο τις πολλές, όπως διατείνεται, υφολογικές και γλωσσικές ομοιότητες με τα έργα του Χορτάση, αποδίδει κατηγορηματικά τον *Στάθη* στη γραφίδα του ρεθύμνιου ποιητή, εντούτοις η άποψη αυτή έχει δεχτεί πολλές επικρίσεις (βλ. λ.χ. Κριαράς 1980-81· Vincent 1997) και αναντίρρητα παραμένει μια απλή υπόθεση – ευνοϊκά διακείμενος προς αυτή είναι μόνο ο θεατρολόγος και σκηνοθέτης Σπύρος Ευαγγελάτος (1974). Τα γνωρίσματα, πάντως, που, με βάση το κείμενο, στοιχειοθετούν την προσωπικότητα του ανώνυμου συγγραφέα είναι η λογιосύνη του, η βαθιά του εξοικείωση με τους λατίνους κλασικούς και τους ιταλούς αναγεννησιακούς συγγραφείς, καθώς και οι βασικές του φιλοσοφικές και νομικές γνώσεις.

Στην κωμωδία πρωταγωνιστούν οι νέοι Χρύσιππος και Πάμφιλος, Φαίδρα και Λαμπρούσα και οι γονείς τους. Ο Χρύσιππος θέλει να παντρευτεί τη Λαμπρούσα και ο Πάμφιλος τη Φαίδρα η οποία όμως αγαπά τον Χρύσιππο. Ο πατέρας της Φαίδρας, ο φιλάργυρος Στάθης, θέλει να την παντρέψει με έναν ηλικιωμένο πλούσιο νομικό, τον Ντοτόρε. Μετά από διάφορες παρεξηγήσεις και άλλα εμπόδια, αποκαλύπτεται ότι ο Χρύσιππος είναι ο

² Πρόκειται για την ποιμενική (τραγικ)κωμωδία ή ποιμενικό δράμα *Πανώρια* (τέλη 16ου αι.-περ. 1600) του Χορτάση, παλιότερα γνωστή και εκδομένη με τον τίτλο *Γύπαρης*. Η αποκατάσταση του κανονικού τίτλου έγινε το 1963, με την ανακάλυψη ενός τρίτου χειρογράφου, του Μάριου Δαπέργολα, από τη φιλόλογο Μπάμπη Οικονόμου.

χαμένος γιος του Στάθη και έτσι το έργο τελειώνει με την προετοιμασία των γάμων του Χρύσιππου με τη Λαμπρούσα και της Φαίδρας με τον Πάμφιλο.

Η πλοκή ακολουθεί, βέβαια, τον τυπικό καμβά του είδους, δηλαδή την ιστορία των ερωτευμένων νέων που θέλουν να παντρευτούν, αλλά ο γάμος τους συναντά διάφορα εμπόδια: παρ' όλα αυτά, παρουσιάζεται σχετικά πιο σύνθετη, καθώς εκτυλίσσεται γύρω από τις παράλληλες ιστορίες δύο ζευγαριών και όχι ενός, όπως στις άλλες δύο κωμωδίες, ενώ ενσωματώνει και δύο δευτερεύουσες πλοκές που δεν αφορούν τους βασικούς χαρακτήρες (για τον ποιητικό χειρισμό της πλοκής και στα τρία έργα βλ. Μαρκομιχελάκη 2002, 57-68). Εκτός από τις διαφοροποιήσεις αυτές, ο *Στάθης* διαποτίζεται και από περισσότερο λυρισμό που είναι πολύ έντονος στους ποιητικούς μονολόγους των πρωταγωνιστών για τα ερωτικά τους βάσανα και στην εν γένει συμπάθεια του ποιητή προς αυτά, κάτι που φαίνεται να δικαιολογεί τον χαρακτηρισμό «λυρική κωμωδία ρομαντικής ίντριγκας» (Vincent 1997, 127). Κατά τ' άλλα, το πολυπρόσωπο περιβάλλον του είναι τυποποιημένο και αποτελείται από γέρους και γκρινιάρηδες πατέρες, προξενήτρες, σχολαστικούς δασκάλους, μπράβους και δούλους – στον *Στάθη*, πάντως, εμφανίζεται ένα (αινιγματικό λόγω των περικοπών) πρόσωπο, πιθανότατα η γυναίκα του Μπράβου (Βασιλείου 1974, 154-160), που δεν υπάρχει στις άλλες κωμωδίες. Ακόμη, η υπόθεση διανθίζεται με πολλά τυπικά μοτίβα, όπως εκείνο του χαμένου παιδιού, τις ερωτικές αντιζηλίες ανάμεσα σε ηλικιωμένους και νέους, τον γέρο πατέρα που επιμένει να αποφασίσει αυτός για τον γάμο της κόρης του, το θέμα της σύγχυσης ανάμεσα σε δύο πρόσωπα κ.ά., συνεπώς, από την άποψη αυτή, το έργο δεν παρουσιάζει ιδιαίτερη πρωτοτυπία ούτε θέτει δυσεπίλυτες απορίες. Το ζετύλιγμα της πλοκής γενικά δεν δημιουργεί εκπλήξεις ούτε απροσδόκητα αποτελέσματα και η κωμωδία τελειώνει με το συμβατικό happy end της ένωσης των ερωτευμένων νέων.

Επομένως, η αξία της κωμωδίας *Στάθης* δεν έγκειται σε νεωτερισμούς στην πλοκή της ούτε παρουσιάζει σημαντικές ιδιοτυπίες που την κάνουν να ξεχωρίζει εντελώς από τα υπόλοιπα ομοειδή κείμενα της εποχής. Οι αρετές του έργου είναι, κυρίως, τα πετυχημένα ευρήματα που δημιουργούν απροσδόκητες καταστάσεις και τονίζουν το στοιχείο της φάρσας, τα πονηρά υπονοούμενα και οι υπαινιγμοί, καθώς και οι αναπάντεχες παρεξηγήσεις προσώπων. Ο ποιητής του *Στάθη* χειρίζεται, επίσης, με δεξιότητα τα εκφραστικά μέσα και τον

στίχο και προσδίδει στο έργο του μια λεπτή κωμική χροιά, καθόλου χυδαία και χονδροειδή. Ακόμα και οι στερεότυποι χαρακτήρες της αναγεννησιακής κωμωδίας ζωντανεύουν το έργο με τις κατεργαριές και γενικά με τις περιπέτειές τους, συμβάλλοντας καταλυτικά στη δημιουργία του πραγματικού κωμικού στοιχείου (Vincent 1997, 133), σε αντίθεση με τους – συμπαθητικούς βέβαια– πρωταγωνιστές οι οποίοι μόνο παραπονιούνται και κλαίνε για τις δυστυχίες τους.

Ιντερμέδια

Το κείμενο του *Στάθη* συνοδεύεται από δύο ιντερμέδια, πρακτική που συναντάται στα περισσότερα έργα του κρητικού θεάτρου. Όμως, αντίθετα από τα υπόλοιπα δράματα-μινιατούρες που αναπτύσσουν ένα θέμα σε αρκετή έκταση και με τρόπο οργανικό, ώστε να δημιουργούν κάποτε ένα δεύτερο έργο μέσα στο κύριο (χαρακτηριστική η περίπτωση του *Κατζούρμπου*), τα δύο ιντερμέδια του *Στάθη* είναι άσχετα το ένα από το άλλο και πολύ διαφορετικά – το πρώτο, με τον τίτλο *Ο Τσελεμπής και οι Χριστιανοί*, εκτυλίσσεται στο πλαίσιο μιας χριστιανο-τουρκικής σύγκρουσης· το δεύτερο, *Πρίαμος και Ελένη*, αντλεί από τον τρωικό κύκλο, όπως υποδηλώνει και ο τίτλος του (αναλυτικά για την υπόθεσή τους βλ. Bancroft-Marcus 1997, 203). Πιθανότατα ο ανώνυμος διασκευαστής τα δανείστηκε με πολλή ευκολία από ένα γενικό ρεπερτόριο, χρησιμοποιώντας τα ως αναγκαίο σύνδεσμο ανάμεσα στις τρεις πράξεις στις οποίες είχε συντομεύσει την αρχική κωμωδία.

Η γλώσσα του έργου είναι η καθομιλουμένη της εποχής, δηλαδή του τέλους του 16ου και των αρχών του 17ου αιώνα. Πρόκειται για ένα λαϊκό ιδίωμα που έχει εμπλουτισθεί από αλληπάλληλα δάνεια, κυρίως από τα ιταλικά και τα βενετσιάνικα, προσαρμοσμένα στη μορφολογία της ελληνικής γλώσσας.

Ο *Στάθης*, προϊόν ενός αξιόλογου λογοτεχνικού κλίματος, δεν πρέπει να θεωρηθεί μόνο σαν μνημείο μιας εποχής, αλλά και σαν ζωντανό κομμάτι μιας ζωτικής θεατρικής παράδοσης που αντιστέκεται στον χρόνο και κρατά μια καλή θέση στα νεοελληνικά γράμματα.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Αλεξίου 1954

Στυλιανός Αλεξίου, «Παρατηρήσεις στο κρητικό θέατρο. Β' Στάθης», *Κρητικά Χρονικά* 8 (1954), σ. 134-138.

Αλεξίου 1988

Στυλιανός Αλεξίου, «Η κρητική λογοτεχνία κατά τη Βενετοκρατία», *Κρήτη. Ιστορία και πολιτισμός*, τ. 2, επιμ. Ν. Μ. Παναγιωτάκης, Σύνδεσμος Τοπικών Ενώσεων Δήμων και Κοινοτήτων Κρήτης, Ηράκλειο 1988, σ. 214 κ.ε.

Bancroft-Marcus 1997

Rosemary Bancroft-Marcus, «Ιντερμέδια», *Λογοτεχνία και κοινωνία στην Κρήτη της Αναγέννησης*, επιμ. David Holton, μτφρ. Ναταλία Δεληγιαννάκη, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1997, σ. 195-221.

Βασιλείου 1974

Πάνος Βασιλείου, «Η Μαργαρίτα της κρητικής κωμωδίας Στάθης», *Ελληνικά*, τ. 27, τχ. 1 (1974), σ. 154-160.

Ευαγγελάτος 1974

Σπύρος Ευαγγελάτος, «Η χρονολόγηση του Στάθης», *Πεπραγμένα του Γ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου (Ρέθυμνον, 18-23 Σεπτεμβρίου 1971), Βυζαντινοί και μέσοι χρόνοι*, τ. Β', χ.ε.ο., Αθήνα 1974, σ. 84-93.

Κριαράς 1980/81

Εμμανουήλ Κριαράς, «Παρατηρήσεις στην έκδοση του “Στάθη” από τη Lidia Martini», *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας* 10 (1980-1981), σ. 71-84.

Μανούσακας 1947

Μανούσος Ι. Μανούσακας, «Ζητήματα του Κρητικού θεάτρου. Β: Η κρητική κωμωδία *Στάθης* και η χρονολόγησή της», *Κρητικά Χρονικά* 1 (1947), σ. 55-73.

Μανούσακας 1954

Μανούσος Ι. Μανούσακας, «Τα χάσματα της κρητικής κωμωδίας “Στάθης”», *Κρητικά Χρονικά* 8 (1954), σ. 291-305.

Μαρκομιχελάκη 2002

Τασούλα Μαρκομιχελάκη, «“Μυστικά και ψέματα”»: ξανακοιτάζοντας την πλοκή των κρητικών αναγεννησιακών κωμωδιών», *Πρακτικά Α΄ Πανελληνίου Θεατρολογικού Συνεδρίου: «Το Ελληνικό Θέατρο από τον 17ο στον 20ό αιώνα» (17-20 Δεκεμβρίου 1998)*, επιμ. Ιωσήφ Βιβιλάκης, Ergo, Αθήνα 2002, σ. 57-68 [ως ανάπτυχο].

Martini 1976

Lidia Martini (επιμ.), *Στάθης, Κρητική Κωμωδία*, κριτική έκδοση με εισαγωγή, σημειώσεις και λεξιλόγιο [Βυζαντινή και Νεοελληνική Βιβλιοθήκη 3], Βιβλιοπωλείο «Προμηθεύς», Θεσσαλονίκη 1976.

Πούχγερ 2007

Βάλτερ Πούχγερ, «*Στάθης*», *Λεξικό νεοελληνικής λογοτεχνίας. Πρόσωπα, έργα, ρεύματα, όροι*, Πατάκης, Αθήνα 2007, σ. 2067-2068.

Σάθας 1879

Κωνσταντίνος Ν. Σάθας (επιμ.), *Κρητικόν θέατρον ή συλλογή ανεκδότων και αγνώστων δραμάτων, χ.ε.ο.*, Βενετία 1879, σ. κ΄-κστ΄ (εισαγωγή) και 103-176 (κείμενο).

Vincent 1997

Alfred Vincent, «Κωμωδία», *Λογοτεχνία και κοινωνία στην Κρήτη της Αναγέννησης*, επιμ. David Holton, μτφρ. Ναταλία Δεληγιαννάκη, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1997, σ. 125-156.